diyye'de ayrıca cenneti tasvir eden altın yaldızla basılmış bir halk resmiyle firdevs cennetinin yeri de gösterilmiştir (s. 17-18).

İslâm tarihi boyunca çeşitli dönemlerde yaptırılan bazı saray, köşk, cami, medrese gibi eserler firdevs kelimesiyle adlandırılmıştır. Bağdat'ta Muktedir-Billâh'ın yaptırdığı Firdevs Sarayı, Mardin'deki Artuklu eseri Firdevs Köşkü, Isparta'da Mimar Sinan tarafından yapılan Firdevs Bey (Paşa) Camii, önemli bir Eyyûbî devri eseri olan Halep'teki Firdevs Medresesi bunlardan bazılarıdır. Kelime ayrıca çeşitli tamlamalar halinde özellikle İran bölgesindeki birçok yerin adı olarak kullanılmıştır (Dihhudâ, XXI, 147-149).

Birçok kitabın adında firdevs kelimesinin bulunması da dikkat çekicidir. İlk müslüman hekimlerden Ali b. Rabben et-Taberî'nin tıbba dair ansiklopedik eseri *Firdevsü'l-ḥikme*, tanınmış muhaddislerden Âcurrî'nin *Firdevsü'l-ʿilm*'i, Türkistanlı tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ'nın *Firdevs-i İkbâl*'i ve son devir Arap edebiyatçılarından Mısırlı Ahmed el-Berkûkî'nin edebî mektuplarını ihtiva eden *el-Firdevs* (*Seyâḥa fi'l-firdevs*) adlı eseri bunlara örnek gösterilebilir. Klasik kitap tasnifinde "ravza" ve "behişt" kelimeleri yanında bölüm ve konu başlıkları için firdevs kelimesinin kullanıldığı da görülür.

Türkler'de halk arasında kadın adı olarak yaygın şekilde kullanılan firdevs kelimesi zaman zaman halk şiirinde de yer almıştır. Kâtibî'nin, "Dağların başında dumanlar döner / Bağrımın başında fitiller yanar / Firdevs-i a'lâdan bir serv-i çınar / Çıkıp salındığı yerlere geldim" dörtlüğü buna bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, İstanbul 1280, s. 14, 324, 339; Ahmed Bîcan, *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul, ts., s. 427-429; M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 138; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*, İstanbul 1964, s. 115; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 37; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 74; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara 1987, s. 113, 116; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvanı-Tenkidli Metin*, Ankara 1990, II, 368; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 335; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 91; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XXI, 147-149; "Firdevs", *TDEA*, III, 239.

MUSTAFA UZUN

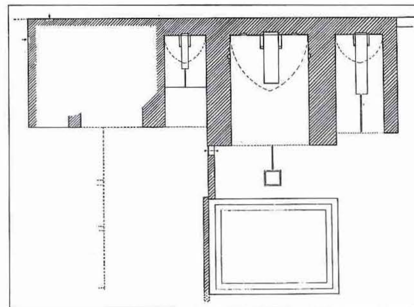
FİRDEVS KÖŞKÜ

Mardin'de bir Artuklu köşkü.

Yakın zamanlara kadar mevcut olan kitâbesine göre Melik Sâlih Necmeddin Mahmûd'a (1312-1364) mal edilmekteyse de Kâtib Ferdî'nin, XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında yaşayan Melik Mansûr Necmeddin b. Karaaslan için, "Yaz aylarını Firdevs Köşkü'nde geçirirdi" demesinden binanın daha önce yapılmış olabileceği ihtimali de ortaya çıkmaktadır; kesinlikle bilinen husus bir Artuklu eseri olduğudur.

Mardin'de Nusaybin'e giden yol üzerinde vali konağının yanında bulunan yapı Artuklu mimarisi içinde önemli bir yere sahiptir. İki katlı olarak inşa edilen köşkün ikinci katında bir cihannümâ, önünde de bir havuz yer almaktadır. Şehre karşı bir bahçe içinde olduğu anlaşılan havuz bir duvarla köşkün diğer bölümlerinden ayrılmış durumdadır. Yapının havuza bakan yüzünde, ortadaki diğerlerinden daha büyük ve cephesi dışa taşkın üç eyvanla bir büyük oda bulunmaktadır. Büyük bir konak şeklinde düzenlenmiş olan köşkün üç eyvanı da çeşme nişi, selsebil ve duvar nişlerine sahip olup ayrıca ortadaki büyük eyvan bir kanalla havuza bağlanmıştır. Eyvanların kuzeyinde bulunan bölüm yine bir eyvan görünümü vermekle birlikte iki katlı olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu bölümün önüne, daha sonra karma bir malzeme ile batıya doğru uzanan ve bitişik düzende yapılan tonozlu mekânlar eklenmiştir. Ahır olarak kullanıldığı anlaşılan bu mekânların ve eyvan cephelerinin önü daha geç bir tarihte bir duvarla kapatılmış ve böylece ikinci kat eklemeleriyle birlikte bahçenin bölünmesi köşkün orijinal şeklinde büyük değişiklik meydana getirmiştir.

Firdevs Köşkü'nün planı

Mardin ev mimarisinin gelişmiş ve büyük ölçülerde uygulanmış bir şekli olan Firdevs Köşkü'nde cihannümâ iki katlı mekânların üzerinde yer almakta ve binanın bütünüyle büyük uyum sağlamaktadır. Yapıdan bağımsız gibi görünen bahçedeki duvarın orijinal olduğu söylenebilir. Akkoyunlu mezar taşları ile benzerlik gösteren eyvan selsebillerinin çeşme başlarındaki korkuluklar sanat tarihi açısından dikkat çekicidir. Yapıda kullanılan malzemenin çoğunluğu kesme taş olup bazı bölümlerde bunlara devşirme malzeme de eklenmiştir. Bugün içinde bir ailenin yaşadığı Firdevs Köşkü, şehir çıkışında kendi kaderine terkedilmiş olarak bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Ferdî, *Mardin Mülûk-i Artukiyye Târihi* (nşr. Ali Emîrî), İstanbul 1331, s. 42-43; Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 122-124; a.mlf., *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 225; "Mardin", *YA*, VIII, 5835.

ÖZKAN ERTUĞRUL

FİRDEVSÎ

(فردوسى)

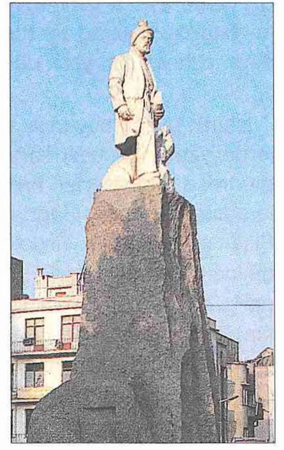
(ö. 411/1020 [?])

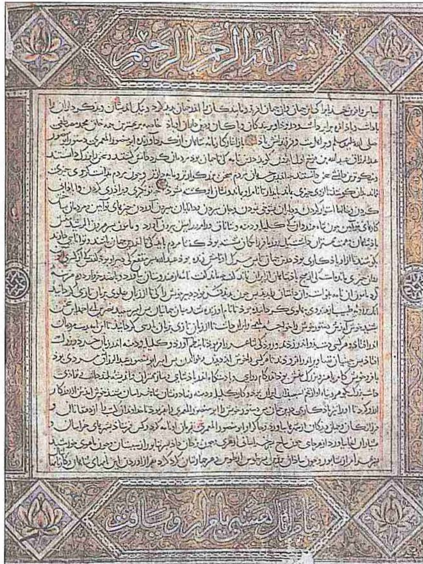
İran'ın millî destanı *Şâhnâme*'nin müellifi.

Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu. Gazneli Mahmud'un tahta çıktığı sırada (387/997) elli sekiz yaşında olduğunu söylediğine göre (*Şâhnâme*, IV, 5) 329'da (940) doğmuş olmalıdır. Künyesi Ebü'l-Kāsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan ve Mansûr; babasının adı Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak farklı şekillerde geçmektedir. Kendisine ve babasına verilen bu adlardan hangisinin doğru olduğu tesbit edilememiştir. Babasının Tûs ırmağından ayrılan Âbrâhe çayı kenarında bir çiftlik sahibi (dihkan) olduğu bilinmektedir. Firdevsî'nin çocukluk dönemi ve öğrenim hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Onun yetiştiği dönemde, İran'ın İslâm öncesi tarihine ait Pehlevî dilinde yazılmış bazı eserler ortaya çıkarılmış ve bunlar yeni Farsça'ya çevrilmeye başlanmıştı. Özellikle, Sâsânî hükümdarlarından III. Yezdicerd'in (632-651) derlenmesini sağladığı *Ḫudâynâme*'nin aslına ya da Arapça çevirisine dayanılarak birtakım şahnâmeler yazılmıştı. Muhtemelen başlangıçta diğer şa-

irler gibi gazel ve kasideler yazan Firdevsî, bir süre sonra döneminin de etkisi altında kalarak eski İran tarihi hakkında bilgi edinmek üzere Pehlevî dilinde yazılmış eserlere karşı büyük bir ilgi duydu. O dönemde yazılmış eserlerden faydalanmak için babasından veya Zerdüşt rahiplerinden Pehlevîce öğrendi. Şiir yazacak kadar da Arapça biliyordu. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında iken bir oğlu, ardından da bir kızı oldu. Kırk yaşına kadar rahat bir hayat süren Firdevsî'nin daha sonraki yıllarda hayatının sıkıntı içinde geçtiği anlaşılmaktadır.

Büyük bir ihtimalle 370 (980) veya 380 (990) yılında *Şâhnâme*'yi yazmaya başlayan Firdevsî'yi kimin veya kimlerin desteklediği bilinmemektedir. Bazı *Şâhnâme* nüshalarında, onu himaye edenler arasında Horasan Kumandanı ve Tûs Valisi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk ile yine Tûs Valisi Huyeyy-i Kuteybe (Hüseyn-i Kuteybe) adlı bir kişinin adı geçmektedir. Bunlardan birincisi *Şâhnâme*'nin yazılışından yirmi yıl önce öldüğüne göre ancak ikincisinin yardımından söz edilebilir. Firdevsî, parça parça yazmaya başladığı destanlar arasında bağlantıları sağlayacak ilâveleri de ekleyip 394 (1003-1004) yılında ilk redaksiyonunu tamamladı. Eserini bitirdiği yıl otuz yedi yaşındaki oğlunu kaybetti. *Şâhnâme*'yi büyük bir hükümdara ithaf etmek isteyen Firdevsî, döneminin en büyük hükümdarlarından olan Gazneli Sultan Mahmud'la henüz tanışmamıştı. Bu isteği, Sultan Mahmud'un veziri Ebü'l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî ile sultanın kardeşi Nasr b. Sebük Tegin sayesinde gerçekleşti. Muhtemelen onların da teşvikiyle eserin ikinci redaksiyonunu tamamladı. Ancak *Şâhnâme*'yi Sultan Mahmud'a sunacağı sırada hâmisi Ebü'l-Abbas Fazl öldü (404/1014). Bir rivayete göre Firdevsî bunun üzerine Gazne'ye giderek eserini Sultan Mahmud'a bizzat sunmuş, ancak hükümdar yeni veziri Ahmed b. Hasan-ı Meymendî'nin de etkisiyle Firdevsî'ye eserinin değerine lâyık bir ödül vermemiştir. Firdevsî'nin, kendisine verilen 60.000 dirhemin 20.000'ini Sultan Mahmud'un gözdesi Ayaz'a, 20.000'ini hamamcıya, 20.000'ini de hamamın yanındaki bozacı veya meyhâneciye dağıttığı ve Sultan Mahmud için bir hicviye yazdığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise eseri okuyan sultan, destan kahramanı Rüstem için, "Benim ordumda ondan daha güçlü birçokları vardır" demiş, Firdevsî de, "Ama Tanrı Rüstem gibisini bir daha yaratmadı" diye cevap verince Sultan Mahmud kızarak onu öldürtmek istemiştir. Firdevsî de Herat'a giderek ölümden kurtulmuş ve sultanı hicveden 100 beyitlik bir manzume yazmıştır. Firdevsî hakkında araştırma yapan âlimler Sultan Mahmud'un bu davranışının sebebini kendisinin Sünnî, Firdevsî'nin Şiî olmasına, bir kölenin oğlu olması dolayısıyla eski hükümdarlara antipati duymasına, eserde Türkler'i küçük düşürücü ifadelerin bulunmasına bağlamaya çalışırlar. Başka bir rivayete göre Firdevsî Taberistan'a giderek Bâvend hânedanından kumandan İspehbed Şehriyâr'a sığınmış ve yanında götürdüğü *Şâhnâme* nüshası ile Sultan Mahmud hakkında yazdığı hicviyeyi ona takdim etmiştir. Ancak Şehriyâr, çok saygı gösterdiği Sultan Mahmud'u hicveden bu manzumeyi başkalarının bilmemesi için satın alarak yakmıştır. Daha sonra Tûs'a dönen Firdevsî ömrünü yoksulluk içinde geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 411 (1020) şeklinde gösterilmekte (Devletşah, s. 54), bazılarında ise 416 (1025) (Müstevfî, s. 743) olarak verilmektedir. Cenazesi şehrin bir kapısından çıkarken diğer kapıdan, eserinin değerini anlayan Sultan Mahmud'un kendisine gönderdiği 60.000 altın değerinde on iki deve çivit yüklü kervanın girdiği rivayet edilir. Bu tür rivayetler eseri sultana, o sıralarda seksen yaşlarında bulunan Firdevsî'nin bizzat kendisinin değil Gazneli Mahmud'un kardeşi Nasr b. Sebük Tegin'in veya gözde kumandanlarından Arslan Câzib'in sunduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ödülün gecikmesi ve Firdevsî'ye nasip olmaması halk arasında bu tür rivayetlerin çıkmasına sebep olmuştur denilebilir. Zira Turanlılar ile İranlılar'ı efsanevî İran hükümdarlarından Ferîdun'un oğullarından Tûr ve İr'in soyundan getirmek suretiyle bu iki halkı kardeş sayan Firdevsî *Şâhnâme*'de Gazneli Mahmud'u göklere çıkarır ve Keyânî (hükümdarlar) tahtının gerçek vârisi ve şahı sayar. Ayrıca Firdevsî'nin Şiî olmakla birlikte *Şâhnâme*'sinde dört halifeyi övmesi, Sultan Mahmud'un ona karşı kötü davranmaması için yeterli bir sebeptir. Sultan hakkında hicvi-

Firdevsî'nin heykeli - Tahran / İran

Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı eserinin unvan sayfası ile mensur önsözünün ilk sayfası (TSMK, Hazine, nr. 1479)

ye yazması da muhtemelen ödülün gecikmesiyle ilgilidir.

*Şâhnâme**yi ilk olarak Turner Macan neşretmiş (I-IV, Kalküta 1829), bunu yirmiyi aşkın baskı takip etmiştir. Necati Lugal tarafından Vullers baskısı (Leiden 1877-1884) esas alınarak yapılan Türkçe tercümesinin ancak dört cildi yayımlanmıştır (İstanbul 1945-1955).

Yakın zamana kadar Firdevsî'ye bir de *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevi isnat edilmekteydi. Ancak eserin yeni bulunan bir nüshasının önsözünde Alparslan'ın oğlu Şemseddin Ebü'l-Fevâris Togan Şah'ın (ö. 465/1072) övülmesi, dilinin terim ve terkipler bakımından Sâmânî dönemi Farsça'sından farklı oluşu ve üslûbunun *Şâhnâme*'den oldukça geri olması eserin Firdevsî'ye ait olmadığı hususunda şüphe bırakmamaktadır.

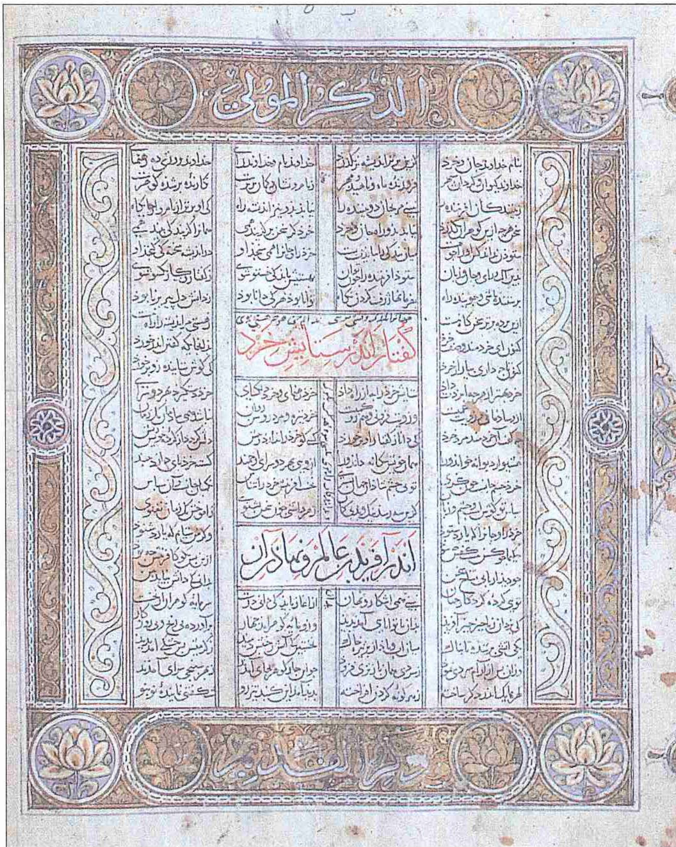

Firdevsî'nin anıtmezarı ve kabrinin bulunduğu yerin duvarlarını süsleyen *Şâhnâme* rölyeflerinden birkaçı - Tûs / İran

BİBLİYOGRAFYA :

Firdevsî, *Şâhnâme* (nşr. J. Mohl), Tahran 1353, IV, 5; J. Mohl, "Dîbâçe-i Şâhnâme" (trc. Cihângîr-i Efkârî), *a.e.* içinde; Esedî-i Tûsî, *Lugat-ı Fürs* (nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkī), Tahran 1336 hş./1957; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makāle* (nşr. Muhammed-i Kazvînî — Muhammed-i Muîn), Tahran 1348 hş./1969, s. 75-83; Avfî, *Lübâb*, II, 32-33; Müstevfî, *Târîḫ-i Güzîde* (Nevâî), s. 743; Fasîh-i Ahmed-i Hâfî, *Mücmel-i Faṣîḥî* (nşr. Mahmûd-ı Ferrûh), Tahran, ts., II, 129-140; Devletşah, *Tezkire*, s. 49-55; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1025-1026; *Târîḫ-i Sîstân* (nşr. Muhammed-i Ramazan), Tahran 1314 hş./1935; *Firdevsînâme* (*Mihr* özel sayısı, II/5-6), Tahran 1313 hş./1934; *Hezâre-i Firdevsî*, Tahran 1322 hş./1944; H. Ethé, *Firdausi als Lyriker*, München 1872-73; a.mlf., *Târîḫ-i Edebiyyât*, s. 45-59; *Grundriss der iranischen Philologie* (nşr. W. Geiger — E. Kuhn), Strassburg 1896-1904, II, 130-211; P. Hom, *Geschichte der persischen Litteratur*, Leipzig 1901, s. 81-113; Browne, *LHP*, I, 110-123, 460-464; Th. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos, zweite Auflage*, Berlin-Leipzig 1920, s. 19-91; Abdülhüseyn-i Nûşîn, *Vâjenâmek der Bâre-i Vâjehâ-yi Düşvâr-i Şâhnâme*, Tahran, ts. (İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i Îrân); Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İḳlîm* (nşr. Cevâd-ı Fâzıl), Tahran, ts., II, 198-202; H. Massé, *Firdousi et l'épopée nationale*, Paris 1935; *a.e.*: *Firdevsî ve Ḥamâse-i Millî* (trc. Mehdî-yi Rûşenzamîr), Tebriz 1350 hş./1971; F. Wolff, *Glossar zu Firdosis Schahname*, Berlin 1935; Zebîhullah Safâ, *Ḥamâsesarâyî der Îrân*, Tahran 1333 hş./1954, s. 171-283; a.mlf., *Edebiyyât*, I, 458-521; Rypka, *ILG*, s. 155-169; Îrec Efşâr, *Fihrist-i Maḳālât-ı Fârsî*, Tahran 1338 hş./1959, s. 729-740; Nefîsî, *Târîḫ-i Naẓm u Neṣr*, I, 39-41; Münzevî, *Fihrist*, IV, 2935-2956; *Türkiye'de Basılmış Farsça Eserler, Çeviriler ve İranla İlgili Yayınlar Bibliyografyası* (nşr. Kültür Bakanlığı-Millî Kütüphane), Ankara 1971, s. 57, md. 786-791; Şâhrûh-ı Meskûb, *Muḳaddime-i ber Rüstem u İsfendiyâr*, Tahran 2536 şş./1977-78; Storey, *Persian Literature*, V/1, s. 112-159; H. H. Schaeder, "Firdosi und die Deutschen", *ZDMG*, LXXXVIII (1934), s. 118-129; M. Molé, "L'épopée iranienne après Firdōsī", *La Nouvelle Clio*, V, Brussels 1953, s. 377-393; Ahmed Ateş, "Şâhnâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *TTK Belleten*, XVIII/70 (1954), s. 159-168; Recâî, "Mezheb-i Firdevsî", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, XI, Tebriz 1338 hş./1959, s. 105-113; H. Kanus-Crede, "Did Firdousi Know Middle-Persian?", *Iranistische Mitt.*, V (1971), s. 2-10; Müctebâ Mînovî, "Kitâb-ı Hezâre-i Firdevsî ve Butlân-ı İntisâb-ı Yûsuf u Züleyha be-Firdevsî", *Sîmurg*, IV, Tahran 2535 şş., s. 49-68; B. Skladanek, "Istota sporu Ferdousiego z dworem u Gaznie", *Studia Indo-Iranica*, Wroclaw 1983, s. 135-144; H. Ritter, "Firdevsî", *İA*, IV, 643-648; Cl. Huart v.dğr., "Firdawsī", *EI²* (Fr.), II, 939-942.

MEHMET KANAR

Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı eserinin ilk sayfası (TSMK, Hazine, nr. 1479)

FİRDEVSÎ, Uzun

II. Bayezid adına yazdığı *Süleymannâme* adlı eseriyle tanınan Osmanlı müellifi.

857'de (1453) Edincik'te (Aydıncık) doğdu. Firdevsî-i Rûmî ve Firdevsî-i Tavîl adlarıyla anılır. M. Fuad Köprülü'nün İstanbul kitapçılarından birinde gördüğü *Sü-*